

הסיפור שאינו נגמר : טראומה ואידיאולוגיה בצל אינתיפאדת אל-אקצא

ז'וזה ברונר

מכון מינרבה להיסטוריה גרמנית;
המכון להיסטוריה ופילוסופיה
של המדעים והרעיונות ע"ש כהן;
הפקולטה למשפטים, אוניברסיטת
תל-אביב

אלי זומר ואבי בלייך (ערכו), 2005. בריאות הנפש
בצל הטרור: הניסיון הישראלי, רמות, אוניברסיטת
תל-אביב, תל-אביב.

"כל סיפור אמיתי הוא סיפור שאינו נגמר... יש
הרבה דלתות לפנטזיה, ילד",
מיכאל אנדה 1985, הסיפור שאינו נגמר

השיח על טראומה על רקע טרור פוליטי
ולאומי זוכה בשנים האחרונות לעדנה, בישראל
מאז פרוץ אינתיפאדת אל-אקצא בספטמבר
2000 ובארצות הברית וברחבי העולם המערבי
מאז התקפת אל-קאעידה על מגדלי התאומים
בניו-יורק ב-11 בספטמבר 2001. אחד מביטוי

(שם, 10). לכן אין לדידם מקום להשתמש בהגדרות המתייחסות לטראומה כאל אירוע מוגבל, וגם לא בהגדרות הנכונות למצבים טראומטיים מתמשכים, כגון התעללות כרונית בילדים או בנשים. זומר ובלייך משייכים את טראומת הטרור בזמן האינתיפאדה השנייה לקטגוריה נוספת, שבה איום בלתי פוסק יוצר אי-ודאות וקושי הסתגלותי מתמיד, המובילים לשינוי בסיסי ביחסיו של האדם עם סביבתו ומעוררים דריכות יתר, דאגנות ועצב (שם, 12). במצב כזה, הם מסבירים, אין כל צורך בחשיפה ישירה לאירוע טרור כדי שאדם יפתח תסמינים פוסט-טראומטיים או ידווח עליהם (שם, 14). על פי זומר ובלייך ייחודה של טראומת הטרור בכך שהיא מתפשטת במעגלים בחברה כולה ומכה גם במי שלא היה קורבן ישיר של פיגוע. מובן שסקירה קצרה זו אינה יכולה לעשות צדק עם מגוון הדעות והגישות המובאות בספר, שלמרות מוגבלותו האידיאולוגית ומחויבותו הפוליטית החד-ערכית הרי הוא ספר מקיף ומלמד, המספר באופן מורכב סיפור שאינו נגמר. כמו באגדה הידועה של מיכאל אנדה, הסיפור שאינו נגמר (1985), ספרם של זומר ובלייך הוא למעשה ספר על כוח הדמיון. כמו לכל אגדה גם לו יש סיפור מסגרת, המתאר מאבק בין כוחות האור לכוחות האופל. כאן סיפור המסגרת הוא סיפור על טרור ועל התמודדותם הנפשית של אזרחים תמימים עם סכנותיו, עם זוועותיו ועם שגרת יומו במהלך חייהם בישראל של שנות האלפיים. אף שלצערי כלל אין מדובר באגדה, ההבדל בין עולם הפנטזיה של אנדה לעולם הנגלה לפנינו בספר זה אינו גדול כל כך. לפחות בעיני התושבים והמחברים, שני העולמות הם פרי התקווה והדמיון האנושי. המסר המועבר

של שיח זה בישראל הוא ספר עב כרס שראה אור לאחרונה, המקבץ 19 מאמרים מאת 41 מחברים, ביניהם מומחים מובילים לבריאות הנפש בישראל. מאז פרוץ אינתיפאדת אל-אקצא הם עוסקים בהיבטים שונים של ההשפעה הטראומתית של הטרור הפלסטיני על מצבם הנפשי ועל אורחות חייהם של אזרחי ישראל. בעיקרו זהו ספר שכתבו אנשי מקצוע בעבור אנשי מקצוע, אולם נדמה שלפחות בחלקו יש בו עניין גם לקהל רחב יותר המעוניין להבין את ההשפעות הנפשיות של הטרור, את עמדתם של אנשי בריאות הנפש בנושא ואת ההווה הישראלית בזמן אינתיפאדת אל-אקצא.

עורכי הספר, אלי זומר ואבי בלייך, מגדירים אירוע טראומטי כמצב מציף בעוצמתו, בלתי נשלט ומפתיע בעת התרחשותו. אירוע טראומטי מערער את הנחות היסוד שלנו לגבי ביטחוננו, והאימה המתעוררת עקב כך עשויה להתפתח לידי הפרעה פוסט-טראומטית. הפרעה זו מטרידה מומחים לבריאות הנפש בעיקר משום שהיא גורמת סבל רב, תסמיניה יוצרים מוגבלות תפקודית חריפה וקשה לרפאה על ידי טיפול פסיכולוגי או תרופתי (זומר ובלייך 2005, 9–10).

מסיבה זו, כך מסבירים זומר ובלייך בדברי המבוא, התגייסה קבוצה של מומחים לשיתוף פעולה שהוליד את הספר, שנערך מתוך התובנה המשותפת בדבר "העובדה שסדרה בת מאות הפיגועים, שהאוכלוסייה הישראלית נחשפה אליהם, יצרה סוג ייחודי של אירוע דחק". לטענת העורכים, בזמן אינתיפאדת אל-אקצא פיגועי הטרור המרובים כבר אינם אירועים בדידים, אלא הם הפכו לאירוע טרור אחד מתמשך שהיה לחלק ממרקם החיים בישראל

מעניין והבנה עמוקה של הפוסי הטראומה והחיים בישראל בצל אינתיפאדת אל-אקצא. אני מעריך שכמוני, רוב הקוראים שאינם מתחום בריאות הנפש ימצאו עניין בעיקר בשער זה.

במאמרים המקובצים כאן מתגלה לקוראים עולם מיוחד במינו, שלא מתקיים בו הסדר המקובל והצפוי במציאות כפי שהיא מוכרת לנו בעתות שלום. יש בו מכוניות מתפוצצות, חגורות נפץ, בתי קפה שבהם אנשים מתים בפתאומיות, אוטובוסים בוערים, תמונות אימה ולפעמים חלקי גופות וריח של מוות באוויר. העולם הפך למעורר אימה, כאוטי וקשה מנשוא. וכמו המפלצות ושאר היצורים המאיימים באגדות, גם בספר זה הסכנות וכוחות ההרס אינם מופיעים כאנושיים. הפלסטינים בעצם כלל אינם קיימים בו, אלא רק הטרור הפלסטיני, שצץ משום מקום ונשאר חסר פנים. אינני מפקפק בכך שזו תחושתם הסובייקטיבית של אלו שחוו פיגוע, אולם מחברי המאמרים הם אנשי מקצוע מתחום בריאות הנפש, ונראה שהיו צריכים להוסיף לפרספקטיבה הטראומטית ממד נוסף, מורכב יותר. תחת זאת הם אימצו את נקודת הראות של הקורבנות. מתוך הזדהות שלמה ובלעדית עם הקורבנות הישראלים של אינתיפאדת אל-אקצא הופכת כאן מציאות פוליטית ואנושית מורכבת לסיפור על כוחות רשע מחד גיסא ועל קורבנותיהם חסרי הישע מאידך גיסא. שתיקתו הרועמת של הספר מדברת יותר מאלף מילים. אין בו מקום לקורבנות הפלסטינים של אינתיפאדת אל-אקצא, לאלו הסובלים מטראומה עקב פעולותיהם של החיילים הישראלים, לאלו שסיפורם שאינו נגמר הוא טראומת הכיבוש — כאילו דיון בהם היה מערער על קורבנותם

בספרם של זומר ובלייך, כמו בספרו של אנדה, הוא שגם העולם המתואר כאן נוצר רק מכוח הדמיון. בשני העולמות יצורים מפחידים ומאיימים אורבים בכל פינה וגורמים הרס. שני העולמות נתונים בסכנה, מפני שעל הקיום של שניהם מאיים אובדן התקווה והאמונה, העלול לבלוע אותם לתוכו.

בסיפורי אגדות שבהם הגיבורים עוברים מהעולם הרגיל לעולם של פנטזיה, ראשית העלילה ממוקמת בדרך כלל בסביבה בטוחה, ביתית ומוכרת היטב לקוראים הצעירים, בעליית הגג אצל אנדה או בחדר השינה של הילדים בבית משפחת דרלינג למשל, לפני שפיטר פן מופיע דרך החלון. גם הספר הנידון מכניס אותנו למקום מוגן ומוכר היטב לפני שהוא פורס את עלילתו. סיפור המעשה ראשיתו באולם הרצאות, בכנס בן שלושה ימים שהתקיים באוניברסיטת חיפה באוקטובר 2003. בסתיו הוא התכנסו מיטב החוקרים הישראלים מתחום בריאות הנפש העוסקים בהשפעות הנפשיות של טרור, ושם דיווחו זה לזה על מה שראו סביבם בארץ מוכת אלימות, בתקופה קשה וזרועת פחד וחרדה. רישומיהם המלומדים עובדו למאמרים וכונסו בספר. ראוי לציין שבאותו כנס דיברו גם מלומדים נוספים — היסטוריונים, פילוסופים וגיאוגרפים — אולם משום מה נכללו בספר בסופו של דבר כמעט רק דבריהם של אנשי מחקר מתחום בריאות הנפש.

הספר מוציא אותנו דרך חמישה שערים אל ישראל של ראשית שנות האלפיים, שבה מתו מאות אנשים מוות אליים, אלפים נפצעו בגופם ואלפים נוספים נפגעו גם בנפשם. אותי עניין במיוחד השער הראשון של הספר, שכותרתו "אפידמיולוגיה וגורמי סיכון", המציג אבחון

של אלו שנפגעו מפעולות טרור או של אלו שרק מאוימים מהן.

לא רק הפלסטינים נעלמו מהספר, משאירים אחריהם רק טרור, גם הקו הירוק נעלם. החוקרים מרבים להתייחס לאזורי הארץ השונים, אך אינם מתייחסים לגבול הבינלאומי של מדינת ישראל. כל הישראלים הנפגעים בידי פלסטינים מוצגים כקורבנות טרור, גם בנתניה וגם בגוש קטיף, לא רק אזרחים אלא גם חיילים. כך, על אף הסתייגות קלושה המובאת בהערת שוליים, גם התקפות על כוחות צבא חמושים במהלך פעילות בשטח כבוש מעבר לגבול הבינלאומי של ישראל מוצגות כפעולות טרור. התוצאה מפתיעה: במאמרם של רבקה תובל-משיח ואריה שלו מוצגת טבלה מתוך אתר האינטרנט של צה"ל, שממנה אנו למדים כי רק ארבעה אחוזים מכלל פיגועי הטרור התבצעו בתוך הקו הירוק, בלי שנתון זה זוכה להתייחסות כלשהי בניתוח הטרור הפלסטיני במהלך האינתיפאדה השנייה או בהבנתו (שם, 32–34). כנראה מתוך תפיסה זו, הרואה בכל ישראלי שנפגע בידי כוח ערבי כלשהו קורבן טרור, השתרבב לאסופה גם מאמרם של אהוד קליין, נועה אידר ודני קורן, שחקרו חיילים ישראלים שנפצעו בפעילות מבצעית בשנים 1998–2001 ואת הקשר הניכר אצלם בין פגיעה גופנית לתסמינים פוסט-טראומטיים (שם, 139).

זהו מישור אחד שבו המאמרים המרוכזים בשער הראשון של הספר מדגימים — ללא כוונה יש לשער — שמול הטרור אי־אפשר להפריד בבירור בין עולם סובייקטיבי לעולם אובייקטיבי. מאמרי החוקרים השונים מגלים לפנינו שוב ושוב לא רק כיצד הטרור משפיע על דמיונם של אזרחי הארץ שאותם הם

חוקרים, אלא גם כיצד הוא משפיע על דמיונם של החוקרים עצמם, למשל בתפיסתם את הטרור. אך הספר עוסק גם ביחסי הגומלין בין דמיון למציאות במישור נוסף, מכוון ומפורש: ביחסים בין דמיון למציאות בחלקים שונים של החברה בישראל בצל הטרור הפלסטיני. גם בעניין זה עולה מן הספר שהטרור השיג במידה רבה את מטרתו, שהרי הטרור מכוון אל דמונה של כלל האוכלוסייה ולא אל היחידים, שנזכרותם האקראית במקום האירוע הפכה אותם לקורבנותיו המידיים. אלה האחרונים אינם יעדו העיקרי של הטרור, אלא אמצעי בלבד להטלת אימה על אוכלוסייה רחבה, על ידי החדרת ההכרה שכל אחד מחבריה עשוי ליפול קורבן לפיגוע הבא.

המאמרים מראים בבירור שבתנאים אלו הנפש מתקשה להסתגל, ושלעתים די בתחושת שותפות ובאפשרות של אירוע טרור נוסף כדי לגרום לתוצאות טראומטיות. תובל-משיח ושלו מצאו כי אין קשר בין מידת החשיפה לפיגועי טרור לבין עוצמת התסמינים שעליהם מדווחים תושבי אזורים שונים (שם, 40). כך למשל עשרה אחוזים מתושבי אילת דיווחו על חשיפה אישית וישירה לפיגועי טרור, אף שכלל לא היו פיגועים בעירם; דיווח זהה נמסר מפי אותו אחוז של תושבי חדרה, עפולה ונתניה, שלוש ערים שנחשפו לפעולות טרור רבות (שם, 36). גם במאמרו של זהבה סולומון, אביטל לאופר ותמר לביא על התפתחותם של סימפטומים פוסט-טראומטיים בקרב מתבגרים בישראל נקבע, ש"תגובת הסכנה הסובייקטיבית מהווה גורם עיקרי המנבא את רמת הסימפטומים, מעל ומעבר לרמת החשיפה האובייקטיבית" (שם, 101).

מאמר מעניין במיוחד נכתב בידי אלי זומר,

אנדרסון, הרואה בלאום המודרני קהילה מדומיינת. כפי שהספר מסביר בדרכים שונות, לא המציאות האובייקטיבית של הטרור – למשל מספר הפיגועים ביישוב מסוים – קובעת את רמת החרדה השוררת בו, אלא דמיונם של התושבים, שהוא פרי של גורמים קולקטיביים מתווכים רבים, שרק אחד מהם הוא אמצעי התקשורת, שאליהם נדרש הספר באחד המאמרים האחרונים.

אין ספק שלצד הביקורת שהועלתה לעיל יש מקום גם לשבחים רבים: ראשית, הספר מציג את היווצרותם של תסמינים, תחושות אימה ומצוקות בקרב חלקים שונים באוכלוסייה בצורה מורכבת ומפורטת, כתוצאה של יחסי גומלין המורכבים ממצואות אובייקטיבית נתונה ומדמיון סובייקטיבי, הניזון מתהליכים אינדיבידואליים לצד תהליכים חברתיים. בכך הספר מעניק לממצאיו משמעות עמוקה, נותן מקום לפרט ולקבוצה ופותח פתח לשינויים ולהתערבות. בכך הוא גם פותח פתח לחשיבה נוספת על מקומו של הסובייקטיבי בחברה ועל חשיבותו בריפוי אינדיבידואלי וקולקטיבי. שנית, בניגוד לגישות פשטניות הנתפסות כמדעיות, הוא אינו מציג טראומה כאירוע שבו חוויה צורבת את חותמה הבלתי נמחק במוחו הפסיכי של פרט חסר אונים, שאינו מסוגל להיות פעיל בעיבוד החוויה עקב הפגיעה הטראומטית. שלישיית, הספר מתייחס גם אל הפלסטינים אזרחי ישראל כאל אזרחים ישראלים לכל דבר, בכך שהוא מצייר תמונה של חוויית הטראומה המיוחדת להם כמיעוט אתני-לאומי, היבט הנעלם בדרך כלל ממחקרים מסוג זה.

אולם ספרם של זומר ובלייך מבקש לא רק לתאר ולאבחן. מניע אותו גם הדחף לדרון

קרן אור-חן ומיה פלד-אברם, שלושה כותבים יהודים שנעזרו בשתי עוזרות מחקר, יהודייה וערבייה. מאמרם משווה את תגובתם של אזרחי המדינה הפלסטינים בערים מעורבות כגון תל-אביב-יפו, ירושלים וחיפה לתגובת האזרחים היהודים באותן ערים. בדומה לספרות המחקר ממקומות אחרים בעולם, המציגה השתייכות לקבוצת מיעוט אתני כגורם סיכון לטראומה מוגברת, גם מאמר זה מציג את אזרחי המדינה הפלסטינים כמי שסובלים ממצוקה נפשית קשה יותר מתושביה היהודים של אותה עיר (שם, 120–121). לדברי החוקרים, הישראלים היהודים מחזיקים באתוס לאומי המתאים למאבק המתנהל ועל כן הם יכולים להעניק לסבלם משמעות, המחזקת את חוסנם הנפשי מול הטרור. לעומת זאת האפליה, הקיפוח והחשדנות, מנת חלקם של בני המיעוט הערבי, מוסיפים לסבלם (שם, 123–124). האם הנתונים המוצגים במאמר מלמדים שהתושבים הפלסטינים של ערים מעורבות בישראל מגיבים קשה יותר לטרור מתוך סיבות סובייקטיביות או אובייקטיביות? טענתם של החוקרים משלבת בין שני המישורים ומעלה את הקשר ההדוק בין כוח הדמיון של הפרט לבין הקבוצה שעמה הוא מזדהה ושאליה הוא חש שיין, אולם עניין זה אינו זוכה לפיתוח ברמה הסוציולוגית או ברמת הפסיכולוגיה החברתית.

עולות כאן שאלות מרתקות לגבי הקשר בין היווצרותם של מנגנונים פסיכולוגיים, הבונים או מחזקים את החוסן הנפשי של הפרט, לבין מנגנונים קבוצתיים הגוזלים מהאחר המאיים את אנושיותו. במידה מסוימת, בלי להיות מודע לכך או לפחות בלי להצהיר על כך, הספר מרחיב ומחזק את תפיסתו הסוציולוגית-היסטורית הידועה של בנדיקט

ומורכבים פחות, שכולם נוסו והוכיחו את יעילותם במידה כלשהי.

גם המאמרים המופיעים בשער השלישי, שכותרתו "פנומנולוגיה פוסט־טראומטית ועקרונות התערבות פרטנית", מופנים בעיקר אל אנשי המקצוע והם מעין כתבי הדרכה, אם כי הפעם לטיפול פרטני. המאמר הראשון, שנכתב בידי לילך רחמים ואחרים, מציג דרכי טיפול בקטינים מיד לאחר פיגוע (שם, 303–333). המאמר השני, מאת אבי בלייך ואחרים, דן בהתערבויות שונות, תרופתיות ואחרות, אצל מבוגרים בשעות ובימים הראשונים לאחר שנפגעו, כאשר התגובות הנפשיות לפיגוע עדיין חריפות. מן המאמר עולה שאין אמצעים תרופתיים יעילים להתערבות מוקדמת. אין כדור פלא שיכול למנוע את היווצרותם של תסמינים פוסט־טראומטיים ויכול לשמש תחליף להתערבות טיפולית של בני אדם. אלו שרוצים ויכולים לעזור זקוקים לפי המאמר למערך ארגוני טוב שעדיין חסר, מערך שיאפשר להם לעשות את מלאכתם גם בשעת חירום וגם לאחר מכן (שם, 335–394).

מכאן לוקח אותנו השער הרביעי אל הסכנות האורכות דווקא לאלו המסייעים לאחרים בסבלם. כפי שכותרתו מבהירה, מאמריו עוסקים ב"הכשרת מטפלים ומניעת שחיקתם". עפרה אילון כותבת על ההיערכות הנאותה של מומחים קהילתיים ושל צוותי סיוע מקומיים (שם, 397–426), מיה פלד־אברם ואחרים מתייחסים לתפקידם של עובדים סוציאליים (שם, 427–444), ומיכל שמאי מתמקדת בשימוש בחשיבה קונסטרוקטיביסטית־חברתית בהתערבות בקרב מטפלים אחרי פיגועי טרור (שם, 447–476). ממאמרים אלו עולה שטראומה היא תופעה

באפשרויות של מתן מזור למצוקה הנפשית הנגרמת בידי הטרור ולהציע דרך לרפא את הסובלים בנפשם מאימת הטרור. בשער השני, שכותרתו "מניעה והתערבות בקהילה", מציגים אמנון בהם (שם, 159–184), איתן טמיר וסיגל חיימוב (שם, 185–211), נעמי באום (שם, 213–228), רוני ברגר וורדה אושפיז (שם, 229–258), מרים שפירא וחגי דפנה (שם, 259–270) ומולי להד ואורי בן נשר (שם, 271–300) שפע מודלים ואסטרטגיות להתערבות קהילתית, מתמיכה נפשית טלפונית ועד מודל להיערכות חינוכית. חלק משירותים אלו מוענקים בהתנדבות, כגון קווי המצוקה הטלפוניים המאוישים בידי מתנדבים או צוותי החירום היישוביים בשטחים הכבושים, וחלקם ניתנים תמורת שכר. הפרקטיקות השונות להתערבות קהילתית המוצגות בידי אנשי בריאות הנפש בספר — שהם בדרך כלל אלו שפיתחו או יישמו אותן — מוצגות כולן כיעילות בדרכן (שם, 178, 207, 223, 255, 269, 294). אפשר אמנם להבחין בין רמות שונות של ספקנות, ביקורת עצמית ושבועות רצון, אם כי אלו מעידות אולי יותר על אופיים של המחברים משהן מעידות על הצלחת שיטותיהם. הצגה זו מעניינת ומעוררת מחשבה: האם הפרקטיקות השונות מתבססות בעצם על אותם העקרונות, ולכן אין זה משנה באמצעות איזו פרקטיקה יתממשו בפועל? האם יש לנקוט פרקטיקות שונות בהקשרים ובזמנים שונים? ואולי עצם ההתערבות היא שמשפיעה? מעניין היה למצוא דיון משווה, המשלב או מנגיד בין הגישות השונות המוצגות. מכל מקום, הרושם המצטבר העולה מן המאמרים שקובצו בשער השני של הספר הוא שלרופאי הנפש יש מודלים ופתרונות, מורכבים יותר

מנקודת מבט זו, כל מאמר המניח שיש "אבל לאומי", "רגשות לאומיים" ו"שתיקה לאומית" מאשש ומפתח את ההנחה שיש "טראומה לאומית", המציבה משימה לאומית ראשונה במעלה לפתחם של אנשי בריאות הנפש.

תפיסה זו התפתחה בארצות הברית בעקבות התקפת אל-קאעידה על מגדלי התאומים בניו-יורק ב-11 בספטמבר 2001. כשנה לאחר ההתקפה פרסם לראשונה כתב-העת הרפואי האמריקני היוקרתי *Journal of the American Medical Association* מאמר שהוקדש למה שמחבריו כינו "טראומה לאומית". בהתבסס על ניתוח סטטיסטי של סקר שנערך באינטרנט הסיקו המחברים, ששישה חודשים לאחר ההתקפה עדיין היו לאירוע השלכות טראומטיות ברחבי ארצות הברית. לטענת המחברים, "תוצאותיה של טראומה לאומית גדולה אינן מוגבלות לאלו שנפגעו ישירות... ואי-אפשר לְצַפּוֹת את רמת התגובה בפשטות על ידי מדדים אובייקטיביים של חשיפה לטראומה או אובדן כתוצאה ממנה" (Cohen et al. 2002).

כעבור שנה, באוגוסט 2003, פרסם אותו כתב-עת מאמר פרי עטם של שלושה מומחים ישראלים, אבי בלייך, מרק גלקופף וזהבה סולומון, שהציגו ממצאים מסקר טלפוני שבחן את התגובות הישראליות לאינתיפאדת אל-אקצא. בדומה לחבריהם האמריקנים טענו החוקרים הישראלים שלא נמצא קשר בין תסמינים פוסט-טראומטיים לבין רמת החשיפה הישירה לטרור. נטען ש"אנשים שנפצעו בפיגוע טרור לא הראו תוצאות רגשיות שליליות יותר מאלו שלא נחשפו לפיגוע בעצמם או באמצעות קרוב משפחה או חבר" (Bleich, Gelkopf and Solomon 2003).

המתפשטת במעגלים הולכים ומתרחבים, מהנפגעים הישירים למשניים ואפילו למרפאים עצמם, שגם הם, על אף המודלים המדעיים והאסטרטגיות היעילות שבידיהם, אינם חסינים מפני כוחה ההרסני של הטראומה.

מה נותר לדיון בשער החמישי והאחרון של הספר, לאחר שהגענו לחומה האחרונה של המטפלים במטפלים? על פי ההיגיון הפנימי של הספר נראה שנאמר כל שניתן לומר מפי מומחי בריאות הנפש בצל הטרור – החל באוכלוסייה הרחבה, דרך ההתערבות הקהילתית והטיפול הפרטני וכלה בסיוע למסייעים עצמם. לכן אין תמה ששלושת מאמריו של השער החמישי, העוסק ב"מורל ומצב רוח לאומי", לא נכתבו בידי מומחים מהתחום הטיפולי והם מחזירים אותנו לרמת הקולקטיב. אסא כשר מתבונן במבט משווה ואנליטי באבל לאומי ובוחן מהי הדרך הראויה לתת ביטוי לרגשות קולקטיביים בעידן של פיגועי טרור (שם, 479–498). תמר ליבס וזוהר קמפף עוסקים בתחושות שמעוררת הצפייה בשידורים הטלוויזיוניים מזירות ההתרחשות של פיגועי הטרור (שם, 499–539). לבסוף, במאמר החותם את הספר, מרב מרמורשטיין-ברודץ' דנה בשתיקה שאחזה לטענתה באינטלקטואלים הישראלים נוכח פרוץ אינתיפאדת אל-אקצא באוקטובר 2000 (שם, 541–567).

נוכחותם של מאמרים אלו בספר מפתיעה לכאורה. מבחינת ההיגיון הפנימי של הספר הם מיותרים למעשה, ומבחינה מקצועית אין להם תרומה לאנשי בריאות הנפש. נראה שתוספת זו מסגירה משהו מסדר היום הסמוי של הספר: היא מצהירה על כך שהספר אינו מכוון לטיפול בטראומה בעקבות טרור בלבד, אלא גם ליצירת שפה על טראומה ייחודית, לאומית.

כוחות לא מדינתיים. על פי הגדרה זו הכוחות הצבאיים המערביים בעיראק והצבא הישראלי בשטחים הפלסטיניים הכבושים אינם מפעילים טרור, גם אם אלימותם מופנית כלפי אזרחים בלתי חמושים, ולכן בספרם של זומר ובלייך אין מקום לקורבנות טראומה פלסטינים, אלא אם כן מדובר בפלסטינים אזרחי ישראל שנפגעו או אוימו גם הם בידי הטרור הפלסטיני, והמצטרפים כמיעוט לאומי לקורבנות הטראומה היהודים הישראלים של הטרור הפלסטיני.

ומה באשר לסיכויי ההצלחה של המשימה לתרום לרווחתם הנפשית של אזרחי ישראל בצל הטרור? הספר מציג כאמור מודלים שונים לטיפול, ולגבי כולם נטען שהשיגו הישגים מוכחים. אך מעל הכל הספר מעביר את המסר שאף שאזרחי ישראל סבלו בנפשם מהטרור, הם נותרו איתנים ושמחים הודות לחוסנם הנפשי. גם בסיפור הישראלי, כמו באגדה של מיכאל אנדה, הלא-כולם אינו מצליח לחסל את כוח הדמיון, את האמונה ואת התקווה, ובעזרתם נבלמות התוצאות ההרסניות של הטרור, לפחות בינתיים. נראה אפוא שדבריהם של רבקה תובל-משיח ואריה שלו משקפים נאמנה את רוח הספר (שם, 48): "וטרור – לפחות באופן שהוא נחוה בישראל בשנים האחרונות – אין בכוחו להשכיח את אהבת החיים".

ביבליוגרפיה

אנדה, מיכאל, 1985. הסיפור שאינו נגמר, תרגמה חוה פלץ, לדורי, תל-אביב.
Bleich, Avraham, Marc Gelkopf, and Zahava Solomon, 2003. "Exposure to Terrorism, Stress-Related Mental Health Symptoms, and Coping

מאז התפרסמו שורה של ספרים המציגים גישה דומה. למומחים הישראלים שמור בדרך כלל מקום של כבוד בספרים אלו, לצד עמיתיהם האמריקנים (ראו למשל Knafo 2004; Danieli, Brom and Sills 2005). שיתוף פעולה זה מעניין. הרי אינתיפאדת אל-אקצא היא התקוממות של אוכלוסייה כבושה במסגרת מאבק לאומי מתמשך על ארץ מריבה, התקוממות הכוללת גם שימוש באמצעים אלימים דוגמת טרור, ואילו המתקפה על מגדלי התאומים היא טרור בינלאומי, העונה להגדרה המקובלת כיום של טרור גלובלי. אין ספק שהעובדה שמומחי הטראומה הישראלים מציגים את עבודתם עם קורבנות הטרור הפלסטיני במסגרת דיון מקצועי בהיבטים נפשיים של המאבק בטרור הגלובלי תורמת לשילובם בקהילייה המקצועית הגלובלית, אך שילוב זה מושג במחיר ניתוק הטרור הפלסטיני מן ההקשר הפוליטי של הכיבוש הישראלי. עד להתקפה על מגדלי התאומים, צפייה באירוע טראומטי מבעד למסך הטלוויזיה לא נחשבה גורם להפרעה פוסט-טראומטית, והשתייכות ללאום שחבריו שומעים, רואים וקוראים על קורבנות טרור לא נחשבה סיבה מספקת להיווצרות תסמינים. אולם עם ה-11 בספטמבר והמלחמה בטרור שעליה הכריז נשיא ארצות הברית, ג'ורג' בוש, הכל השתנה. מאז "אנחנו", אנשי המערב הצופים בפיגועים ובקורבנותיהם בכלי התקשורת, הפכנו לקורבנות הטרור והטראומה כתוצאה מהחשיפה התקשורתית, ו"הם", כלומר הערבים או המוסלמים, הם תמיד מחוללי הטרור ולעולם אינם קורבנותיו. אלו הם הכללים הנגזרים מתבנית שיח הרווחת במערב, המגדירה טרור כפעולות אלימות שמבצעים

Behaviors among a Nationally Representative Sample in Israel,” *Journal of the American Medical Association* 290: 612–620.

Cohen Silver, Roxane, Alison Holman, Daniel McIntosh, Michael Poulin, and Virginia Gil-Rivas, 2002. “Nationwide Longitudinal Study of Psychological Responses to September 11,” *Journal of the American Medical Association* 288: 1235–1244.

Danieli, Yael, Danny Brom, and Joe Sills (eds.), 2005. *The Trauma of Terrorism: Sharing Knowledge and Shared Care, An International Handbook*. Binghampton: The Haworth Press.

Knafo, Danielle (ed.), 2004. *Living with Terror, Working with Trauma: A Clinician’s Handbook*. Lanham: Rowman and Littlefield. ■